

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रममा विषयवस्तु र विधागत विविधता

शिवप्रसाद तिमल्सेना

उपप्रा. नेपाली शिक्षा, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रिभि., कीर्तिपुर

shivatimalseena@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख आधारभूत तह (कक्षा ४-८) का नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु र विधागत विविधताको अध्ययन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको छ। गुणात्मक ढाँचामा आधारित यस अध्ययनका लागि सामग्री सङ्कलन पुस्तकालयीय पद्धतिबाट गरिएको छ। अध्ययनमा मूलतः प्राथमिक स्रोतका रूपमा आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७८ (कक्षा ४ र ५) र आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम (२०७७) अन्तर्गत नेपाली पाठ्यक्रममा समाविष्ट विषयवस्तु र विधालाई लिइएको छ भने सैद्धान्तिक पुस्तक, लेख तथा शोधकार्यहरू आदि द्वितीयक स्रोतको उपयोग गरिएको छ। लेखकद्वारा गरिएका दाबी पुष्टि गर्न पूर्ववर्ती अध्येतासँग संवाद गर्दै तथ्यका आधारमा निष्कर्षमा पुगिएको छ। अध्ययनबाट यस तहका पाठ्यक्रममा नीति, लोक, शिक्षा, घरायसी, खेलकुद, समाज, कृषि, पुराण, गीति, इतिहास, प्रकृति, बालमनोविज्ञान, देशप्रेम, सञ्चार, निवेदन, कला/संस्कृति, स्वास्थ्य, वन/पर्यावरण, कला संस्कृति, निजात्मक, अन्तर्राष्ट्र, योग, सम्मान पत्र, श्रम, व्यावसायिक चिठी, वाणिज्य र सम्पादकलाई चिठी आदि विविध विषयवस्तु निर्धारण गरिएको छ। यी पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत विविधता कायम गर्न खोजिए पनि व्यावहारिक लेखन विधाका पाठका लागि विषयवस्तु निर्धारण नगरिनु, कतिपय विषयवस्तुहरू धेरैओटा पाठका लागि निर्धारण गरिनु तथा कतिपय विषयवस्तु निर्धारित तहका लागि कठिन हुनु आदि समस्या रहेका देखिन्छन्। त्यस्तै यस तहका पाठ्यक्रममा कविता, कथा, निबन्ध, चिठी, संवाद, जीवनी, नियात्रा, व्यावहारिक लेखन, संस्मरण, दैनिकी, वादविवाद, प्रबन्ध, वक्तृता, मनोवाद र यात्रा वर्णन आदि विधाहरू निर्धारण गरिएका छन्। विधागत विविधताअन्तर्गत तल्ला कक्षाका पाठ्यक्रममा नियात्रा, संस्मरण र मनोवाद जस्ता कठिन विधा निर्धारण गरिनु, कथा र कविता विधाको बाहुल्य हुनु, व्यावहारिक लेखन तथा साहित्येतर विधाका पाठहरू कम समेटिनु आदि कमजोरी रहेका देखिन्छन्। अध्ययनबाट देखिएका समस्या र कमजोरीलाई सम्बोधन गर्न सके आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रम विषयवस्तु र विधागत विविधताका दृष्टिले उपयुक्त र प्रभावकारी हुने देखिन्छन्।

मुख्य शब्दावली : पाठ्यक्रम, भाषा शिक्षण, विधा, विविधता, विषयवस्तु।

विषय प्रवेश

भाषा शिक्षण भाषिक सिपको शिक्षण हो। यसले सिकारुलाई भाषिक व्यवहारमा सक्षम तुल्याउँछ। भाषिक व्यवहार एक किसिमको सिप भएकाले

यसलाई आर्जन गर्न अभ्यासको जरुरत पर्छ। तसर्थ “भाषा शिक्षण गर्दा विभिन्न विधाका रूपमा प्रस्तुत गरिएका विषयवस्तुलाई आधारसामग्री बनाई वा विभिन्न विषयवस्तुलाई उपयोग गरी प्रस्तुत भएका

विधाहरूलाई नमुना बनाई तिनबाट भाषाका विभिन्न सिपको अभ्यास गराइन्छ” (अधिकारी, २०६५, पृ. १८१)। यस क्रममा कथा, कविता, निबन्ध, आख्यान आदि साहित्यिक विधा र इतिहास, भूगोल, राजनीति, अर्थतन्त्र, उद्योग, व्यवसाय, स्वास्थ्य, विज्ञान, प्रविधि आदि साहित्येतर विषयवस्तु उपयोग गर्न सकिन्छ। यिनै विषयवस्तु र विधामा अन्तरनिहित भाषिक र संरचनात्मक विशेषताको ज्ञान सिकारुका लागि सुसिक्व हुन सक्छन्। विषयवस्तु र विधामा प्रयुक्त उच्चारण व्यवस्था, पद र वाक्यरचनागत विशेषता सिकारुका लागि भाषिक सिप विकास गर्ने साधन बन्न सक्छन्। तसर्थ भाषा पाठ्यक्रममा विषयगत विविधता जस्तै विधागत विविधता पनि आवश्यक ठानिन्छ।

भाषा शिक्षणका लागि तयार पारिएको आधार सामग्री भाषा पाठ्यक्रम हो। “भाषा पाठ्यक्रम भाषा सिकाइसम्बन्धी निर्दिष्ट लक्ष्यसम्म पुग्ने एउटा गोरेटो हो। भाषा शिक्षणलाई उद्देश्यमूलक बनाउन यसले मार्गदर्शकको काम गरेको हुन्छ” (अधिकारी र शर्मा, २०६५, पृ. २१)। यसमा भाषा शिक्षणका लागि विषयवस्तुहरू निर्दिष्ट गरी तिनको पूर्वापरक्रम समेत निर्धारण गरिएको हुन्छ। पौडेल (२०६७, पृ. ५) का अनुसार “भाषा सिकाइका निम्ति निर्धारित गरिएका उद्देश्यहरूको उपलब्धि तहसम्म पुग्नका लागि बनाइएको भाषा शिक्षणसम्बन्धी गोरेटो वा कार्यक्रमका रूपमा भाषा पाठ्यक्रमलाई परिभाषित गर्न सकिन्छ”। भाषा सिक्ने विद्यार्थीहरूका सामाजिक, मानसिक, आध्यात्मिक तथा नैतिक विकासमा सहयोग पुग्ने विद्यालयभित्र र बाहिरका समग्र भाषिक अनुभव एउटै कार्यक्रमका रूपमा भाषा पाठ्यक्रममा समावेश हुन्छन्। भाषा शिक्षणका उद्देश्य, विषयवस्तु, तिनको शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन कसरी सम्पन्न गर्ने भन्ने कुरा भाषा पाठ्यक्रममा स्पष्ट निर्धारण गरिएको हुन्छ। भाषाको शिक्षण सिपको शिक्षण भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपपरक प्रयोग अभ्यासमा आधारित भएर निर्माण गरिएको हुन्छ। समग्रमा भाषिक सिप हासिल गर्न आवश्यक माध्यम (पाठ्यवस्तु), तिनीहरूको प्रस्तुतिक्रम, साधनहरू (शिक्षण सामग्री), शिक्षण विधि, प्रक्रिया, कार्यकलाप र मूल्याङ्कन प्रणाली निर्दिष्ट गरिएको सिकाइको योजना भाषा पाठ्यक्रम हो (ढकाल, २०७४/०७५)।

भाषा पाठ्यक्रमले शिक्षणका लागि विभिन्न विषयवस्तुहरू समेट्नु आवश्यक हुन्छ। एकै प्रकृतिका विषयवस्तु समेटिएको पाठ्यक्रम विद्यार्थीका लागि निरसिलो र बोभिलो बन्छ। तसर्थ “भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु विविध विषयक्षेत्रबाट लिइएका हुन्छन् र तिनलाई वैषयिक ज्ञानसँग नभई प्रयोजनपरक भाषिक ज्ञान र सिपसम्बद्ध बनाएर सरलदेखि जटिलको क्रममा स्तरण गरेर राखिएको हुन्छ” (पौडेल, २०६७, पृ.७)। भाषा पाठ्यक्रममा छनोट गरिएका विविध क्षेत्रका विषयवस्तुलाई विभिन्न विधाका रूपमा परिणत गरेर प्रस्तुत गरिएका हुन्छन्। नेपाली भाषा कक्षामा नेपाली पहिलो भाषी, दोस्रो भाषी र विदेशी भाषी विद्यार्थी पनि हुने भएकाले उनीहरूको रुचि र आवश्यकता सम्बोधन गर्न विषयवस्तु र पाठमा विविधता ल्याउनु सान्दर्भिक हुन्छ। खास किसिमका विषयवस्तुमा आधारित पाठलाई अनावश्यक रूपमा पुनरावृत्ति गर्ने र बोभिलो बनाउने, भाषिक सिपभन्दा वैषयिक ज्ञानलाई प्राथमिकतामा राख्ने तथा विषयगत विविधता र त्यसको सन्तुलन ख्याल नगर्ने जस्ता समस्या नेपाली पाठ्यक्रम निर्माणका सन्दर्भमा देखिँदै आएका छन् (पौडेल, २०६७, पृ. १८८)।

भाषा पाठ्यक्रममा निर्धारित विषयवस्तु र विधाअनुसार भाषा पाठ्यपुस्तकका पाठ निर्माण गरिन्छन् (खनिया, अधिकारी र दहाल, २०६८)। त्यसैले भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु र विधाको स्पष्ट निर्देशन दिइनुपर्छ। “विषयवस्तुगत विविधताप्रति रुचि बढाउन पनि विधागत विविधताले मद्दत गर्न सक्छ” (अधिकारी, २०६३, पृ. ११५)। उनका अनुसार विविध संस्कृति, चाडपर्व, रीतिरिवाज, भाषा, वेशभूषा, स्थानीय परिवेश, राष्ट्रियता, इतिहास आदि विषयवस्तुहरू लेख/प्रबन्ध विधाका लागि उपयुक्त हुन सक्छन्। विद्यार्थीहरू कथा विधामा रुचि राख्छन् भन्दैमा सबै पाठहरू कथा विधाका मात्रै राख्नु उपयुक्त हुँदैन। अन्य विधाबाट प्राप्त हुने भाषिक सिप तथा अनुभवहरू कथा विधाबाट हासिल गर्न सम्भव हुँदैन। यसर्थ “शिक्षार्थीहरूको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरेर सोहीअनुरूप रुचिको विकास गर्न पाठ्यसामग्रीहरूमा विषयवस्तु तथा विधागत विविधीकरण बढाउँदै लैजानु आवश्यक छ” (अधिकारी, २०६३, पृ. ११५)। भाषा पाठ्यक्रममा विधागत वितरण गर्दा भाषाका सबै सिप

पाठ्यक्रमको अपेक्षाअनुरूप विद्यार्थीमा हासिल हुन सकून् भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्छ । भाषा पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा कथ्य विधाका तुलनामा लेख्य विधालाई बढी महत्त्व दिने, व्यावहारिक लेखनमा भन्दा साहित्यिक लेखनका विधालाई बढी उपयोग गर्ने तथा पाठ्यक्रमका अपेक्षालाई बेवास्ता गरी विधागत वितरण गर्ने समस्या नेपाली भाषा पाठ्यक्रम निर्माणमा देखिँदै आएका छन् (पौडेल, २०६७, पृ. १८७) ।

उपर्युक्त तथ्यका आधारमा भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु र विधागत विविधताका सम्बन्धमा स्पष्ट पाउँ आधारभूत तह (कक्षा ४-८) का नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत र विधागत विविधता के कस्तो रहेको छ भन्ने उद्देश्य परिपूर्ति गर्न प्रस्तुत लेख अघि बढाइएको छ ।

सम्बद्ध कार्यको पुनरवलोकन

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रमलाई विषयगत र विधागत विविधताका आधारमा पुनरवलोकन गरिएको छ ।

पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत विविधता

सामान्य अर्थमा कुनै लेख वा ग्रन्थमा विवेचना गरिएका विचार र प्रसङ्गलाई विषयवस्तु भनिन्छ । भाषा शिक्षणको सन्दर्भमा भने विषयवस्तु भन्नाले भाषा सिकाउने माध्यम बुझिन्छ । अधिकारी र शर्मा (२०६५) का अनुसार भाषिक सिपहरूको अभ्यासका लागि आवश्यक हुने आधारसामग्री नै विषयवस्तु हुन् । भाषा पाठ्यक्रमले प्रयुक्त भाषाको प्रयोगमा देखा पर्ने विषयक्षेत्रगत विविधतालाई समेट्न सक्नुपर्छ । “एउटै क्षेत्रका विषयवस्तुको अधिकाधिक समावेशले शिक्षार्थीहरूमा त्यस विषयको जानकारी बढाउन मद्दत गर्न सक्ला तर भाषाको प्रयोगशील विस्तार र विविधतालाई दृष्टिगत गर्दा सोहीअनुसार उनीहरूले अपेक्षित भाषिक सिपहरूको अभ्यास गर्ने नमुना सामग्री प्राप्त गर्न सक्दैनन्” (अधिकारी, २०६३, पृ. ११९) । एउटै विषयक्षेत्रभन्दा बहुल विषयक्षेत्रका पाठ्यसामग्री उपलब्ध भएमा एकाङ्गीपन, बिरसिलोपन कम हुने र शिक्षार्थीको रुचिमा विविधीकरण भई भाषिक अभ्यासमा सोहीअनुरूपको विविधता प्रदर्शित हुने सम्भावना बढ्छ ।

लामिछाने (२०५७) ले भाषा पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा समकालीन समाज तथा राष्ट्रिय आवश्यकता, सांस्कृतिक पक्ष, परिवर्तनशीलता, सिर्जनशीलता, उपयोगिता र विविधताको ख्याल गर्नुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । उनले विविधताअन्तर्गत भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत विविधता हुनुपर्ने औँल्याएका छन् । उनका विचारमा भाषा पाठ्यक्रममा राजनीतिक, आर्थिक, साहित्यिक र राष्ट्रको भौगोलिक परिवेशको विविधतालाई समेट्न सक्ने विषयवस्तुहरू समावेश गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

अधिकारी (२०६३) ले भाषाका पाठ्यसामग्री निर्माणका आधारअन्तर्गत विषयवस्तुको नियन्त्रणको चर्चा गरेका छन् । उनका अनुसार पाठ्यसामग्रीका पाठहरूमा दिइने सूचना, विचार वा घटनालाई तहअनुसार सुपथ्य तथा ग्राह्य बनाउने काम नै विषयवस्तुको नियन्त्रण हो । यसमा तहअनुसार विषयवस्तुको मात्रा तथा प्रस्तुतिलाई थपघट गर्दै लगिन्छ । यसबाट सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक र पर्यावरणीय विषयको परिधि, घरपरिवार, छिमेक, समुदाय, समाज, राष्ट्र, अन्तर्राष्ट्र हुँदै सन्तुलित रूपमा विस्तार गर्दै गहनता प्रदान गरिन्छ ।

ढुंगेल र दाहाल (२०६४) का अनुसार भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तुलाई प्रमुख साध्य नमानी साधन मानिने हुँदा विद्यार्थीलाई बोभ हुने किसिमका विषयवस्तु राखिनु हुँदैन । उनीहरूका विचारमा भाषा पाठ्यक्रमको विषयवस्तु विद्यार्थीका लागि रुचिपूर्ण, सरल र आवश्यकता पूर्ति गर्ने हुनुपर्छ । पाठ्यक्रममा पाठ्यवस्तु छनोट गर्दा मूलतः त्यस स्तरका विद्यार्थीहरूले बुझ्न सक्ने जीवन दर्शन, समाजको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक तथा राजनीतिक वस्तुस्थितिजस्ता आवश्यक तत्त्वलाई विद्यार्थीको क्षमता, स्तर र मनोवैज्ञानिक रुचिका साथ प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

अधिकारी र शर्मा (२०६५) का अनुसार भाषा पाठ्यक्रममा निर्दिष्ट उद्देश्य पूरा गर्नका लागि उपयुक्त विषयवस्तु, पाठ्यवस्तु एवम् विधाको छनोट गरिएको हुन्छ । तिनको छनोट गर्दा रुचिपूर्णता र सरलजटिल क्रमको विशेष ख्याल राख्नुपर्छ । विषयवस्तुको क्षेत्रअन्तर्गत पारिवारिक, सामाजिक, प्राकृतिक, वातावरणीय आदि पर्छन् । उनीहरूका मतमा यस्ता

विषयवस्तुमध्ये सबभन्दा पहिले पारिवारिक विषयवस्तु, त्यसपछि प्राकृतिक र वातावरणीय विषयवस्तु आउनु उपयुक्त हुन्छ।

भट्टराई (२०७०) का अनुसार भाषा पाठ्यक्रममा राखिएका विषयवस्तुहरू विद्यालयको समय, विद्यार्थी क्रियाकलाप र बौद्धिक स्तरअनुसार स्तरीय ज्ञान, सिप सिकेर व्यवहारमा प्रयोग गर्न सकिने खालका हुनुपर्छ। भाषा पाठ्यक्रमका विषयवस्तु अन्य विषयका पाठ्यवस्तु भन्ने निबन्धात्मक प्रकृतिका हुनु हुँदैन। यसमा भाषाका आधारभूत सिप तथा शब्दभण्डार विकास गर्ने, विधागत विविधतायुक्त, व्याकरणिक क्षमता वृद्धि गर्ने, ज्ञान, विज्ञान, कलासाहित्यजस्ता संवादात्मक सङ्कथनसँग सम्बद्ध पाठहरू छनोट गरिनुपर्छ।

पौडेल (सन् २०२२) का अनुसार निर्धारित उद्देश्य तथा सिकाइ उपलब्धि शिक्षार्थीमा हासिल गराउन पाठ्यवस्तुको अपरिहार्यता रहन्छ। कुनै पनि सिकारुले विषयवस्तुको माध्यमबाट अपेक्षित ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छन्। शिक्षार्थीमा अपेक्षित व्यावहारिक परिवर्तन ल्याउनका लागि उसका रुचि, चाहना, आवश्यकता र स्तर सुहाउँदा पाठ्यवस्तुहरू छनोट गरी तिनलाई मनोवैज्ञानिक तवरले सिलसिला मिलाई क्रमबद्धरूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। पाठ्यवस्तुहरूको निर्धारण गर्दा पनि सरलबाट जटिलताको अनुक्रममा गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

भाषा शिक्षणको सन्दर्भमा विषयवस्तु भन्नाले भाषिक सिपहरूको अभ्यासका लागि आवश्यक हुने आधारसामग्री हुन्। भाषाका पाठ्यक्रममा भाषा, साहित्य र ज्ञान विज्ञानका विविध क्षेत्र र शाखाका विषयवस्तु समावेश गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यस्ता विषयवस्तु सिकारुको मानसिक र बौद्धिक क्षमता, उमेर, सामाजिक, आर्थिक स्तर र हैसियत सुहाउँदा हुनुपर्छ (ढकाल, २०७४)। विषयवस्तु आधारभूत रूपमा समस्यामूलक हुनाका साथै लक्षित समूहको तत्कालीन परिवेश, वस्तुस्थिति तथा वातावरण अनुसारका आवश्यकतासँग सम्बद्ध हुनुपर्छ। त्यस्तै छनोट गरिएका विषयवस्तु पूर्वापर सम्बन्धित र अन्तः शृङ्खलित पनि हुनु आवश्यक छ।

पाठ्यक्रममा विधागत विविधता

साहित्यमा प्रचलित खास खास विषय, प्रकार वा किसिमलाई विधा भनिन्छ। साहित्यमा विधा

भन्नाले साहित्यिक परम्परामा समान वंशगत विशेषता भएका र उस्तै प्रकारका प्रजातिअन्तर्गत समेटिने रचना बुझिन्छ। प्रस्तुतिका आधारमा समग्र साहित्यिक विधालाई कविता, नाटक, निबन्ध र आख्यान गरी चार प्रमुख वर्गमा बाँडिन्छ। साहित्यका यी विधालाई पनि आयाम, प्रभावको तरिका र अन्य विधासँगको मिश्रणका आधारमा विभिन्न उपविधामा बाँड्न सकिन्छ। कविता विधामा मुक्तक, गीत, गजल, गीतिकविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य आदि; नाटक विधामा दुःखान्तक, सुखान्तक, लघुनाटक, गीतिनाटक, प्रहसन आदि; निबन्ध विधामा संस्मरण, जीवनी, समालोचना, यात्रावर्णन, अन्तर्वार्ता आदि र आख्यान विधामा लघुकथा, कथा, लघुउपन्यास, उपन्यास आदि उपविधाहरू समेटिन सक्छन् (एटम, २०७४)। साहित्यका यी विधाहरूमध्ये विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, आवश्यकता र शिक्षण उद्देश्यको परिपूर्तिका आधारमा निश्चित विधाहरू शैक्षणिक प्रयोजनले पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका हुन्छन्।

अधिकारी (२०६३) का अनुसार साहित्यका विधाको शिक्षणबाट शिक्षार्थीहरूमा आनन्द र ज्ञानको अभिवृद्धि गर्नाका साथै सृजनधर्मी तथा समीक्षण प्रतिभा उजागर गर्न मद्दत पुग्छ। उनका अनुसार भाषाका पाठ्यसामग्रीमा विभिन्न विधाका पाठ र तिनमा प्रस्तुतिगत विविधता हुनुपर्छ। विचार र भावनालाई केकस्ता विधामा केकसरी संरचित गरिएको छ भन्ने कुराको ज्ञान दिन पनि भाषाका सामग्रीमा विधागत विविधताको अपेक्षा गरिन्छ।

ढुंगेल र दाहाल (२०६४) का विचारमा भाषा पाठ्यक्रममा विधागत ज्ञान प्रदान गर्ने अभिप्रायका सामग्री चयन गरिनुपर्छ। यस्ता सामग्री साहित्यिक र साहित्येतर दुवै प्रकृतिका हुन सक्छन्।

अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका (२०६६) का अनुसार साहित्यिक रचनाबाट विद्यार्थीहरू साहित्यिक भाषाको विशिष्ट प्रयोगसँग परिचित हुन सक्छन्। यसबाट जीवन जगत्का विभिन्न पक्षहरू पहिल्याउन, मानवीय मर्म र संवेदना बोध गर्न, आनन्दको अनुभूति गर्न, साहित्यिक भाषाको शैलीशिल्पगत विविधताको जानकारी प्राप्त गर्न, शब्दभण्डारको अभिवृद्धि गर्न तथा अभिव्यक्तिलाई प्रभावपूर्ण बनाउनसमेत मद्दत पुग्छ

पौडेल (२०६७) ले भाषा पाठ्यक्रममा विधा निर्धारण गर्दा निश्चित आधार अपनाउनुपर्ने धारणा राखेका छन्। उनका विचारमा कक्षा तीनसम्म कथा, कविता, ससाना प्रबन्ध, छोटछोटा सरल संवाद तथा शब्दभण्डार विधालाई पाठ्यवस्तु उपयोग गर्ने आधार बनाइनुपर्छ भने त्यसभन्दा माथि क्रमशः अन्य विधालाई पनि सरलदेखि जटिलताको क्रममा पाठ्यवस्तु प्रस्तुतिका आधार बनाउनुपर्छ। उपन्यास, नाटक, प्रतिवेदन, टिप्पणी, समीक्षा जस्ता विधालाई उच्च तहमा मात्र समावेश गर्ने योजना बनाउनुपर्छ। माध्यमिक तहबाट भावात्मक एवम् वैयक्तिक प्रकृतिका निबन्धलाई पनि समेट्ने योजना बनाउनुपर्छ। त्यस्तै कथा विधामा लोककथा र पौराणिक कथाहरूलाई माध्यमिक तहसम्म सीमित गर्ने अनि निम्न माध्यमिक तहसम्म लयात्मक कविता र राष्ट्रिय स्तरका जीवनी समावेश गर्ने योजना बनाउनु उपयुक्त हुन्छ।

शर्मा र पौडेल (२०६७) का अनुसार साहित्य भाषाको उत्कृष्ट रूप भएको हुनाले यसको शिक्षणले विद्यार्थीहरूलाई उक्त रूपको अनुभव प्रदान गर्न सहयोग गर्छ। साहित्यबाट शब्दभण्डार, व्याकरण तथा भाषिक सिप सिकाइमा पनि सहयोग मिल्छ। उनीहरूले साहित्यिक अनुभवको सम्बर्धन गर्न, बौद्धिक आस्वादन प्राप्त गर्न तथा अस्तित्वको अनुभूति गर्नसमेत साहित्यिक विधाबाट सचेतता प्राप्त हुने बताएका छन्।

ढकाल र खतिवडा (२०७३) ले नेपाली भाषा शिक्षणमा साहित्यका विधाहरूलाई साधनका रूपमा उपयोग गर्नुपर्ने धारणा राखेका छन्। उनीहरूका अनुसार व्यापक र औपचारिक रूपमा भाषाको प्रयोगमा अभ्यस्त बनाउन, सामाजिक मूल्य र मान्यतासँग परिचित हुन, बौद्धिक र सिर्जनशील क्षमता विकास गर्न, राष्ट्रिय एकताको भावना विकास गर्न, भाषा शिक्षणलाई रुचिपूर्ण बनाउन, शब्दभण्डारको विकास गर्न तथा भाषिक सिप र व्याकरणात्मक तत्त्वको प्रयोगमा अभ्यस्त बनाउन नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा साहित्यका विधाहरूको उपयोग आवश्यक छ।

ढकाल र खतिवडा (मि.न.) ले विद्यालय तहका भाषा पाठ्यक्रममा साहित्यिक र साहित्येतर विधा समेटिनुपर्ने उल्लेख गरेका छन्। उनीहरूका अनुसार

साहित्यिक विधाअन्तर्गत कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक (संवाद, वादविवाद, एकाङ्की) तथा साहित्येतर विधाअन्तर्गत चिठी, दैनिकी, भाषातत्त्व आदि विधाहरू पर्दछन्। यी विधाले भाषिक सिप विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उनीहरूको मत छ।

उपर्युक्त चर्चाका आधारमा साहित्यमा प्रचलित खास विषय, प्रकार वा किसिमलाई विधा भन्न सकिन्छ। साहित्यका विधाहरू मूल रूपमा कविता, नाटक, आख्यान र निबन्ध गरी चार ओटा रहे पनि यिनीहरूलाई अन्य विभिन्न उपविधामा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। यस्ता विधा-उपविधामध्ये नेपाली विषयका पाठ्यक्रममा सिकारुको आवश्यकता, रुचि, मनोविज्ञान, उमेर, सिकाइ क्षमताका आधारमा विभिन्न विधा-उपविधाको चयन आवश्यक देखिन्छ। साहित्यमा प्रयुक्त कथानक, चरित्र, शैली, भाव आदि तत्त्वको पहिचान गर्न, पठनबोध गर्न, मौखिक र लिखित कार्यकलाप सम्पन्न गर्न, आनन्द प्राप्त गर्न तथा स्वाध्ययनको बानी बसाल्नसमेत साहित्यका विधाहरू उपयोगी हुने भएकाले भाषा पाठ्यक्रममा विधाको निर्धारण गर्नु अनिवार्य हुन्छ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक ढाँचामा आधारित छ। यसका लागि सामग्री सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ। अध्ययनमा मूलतः प्राथमिक स्रोतका रूपमा आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७८ (कक्षा ४ र ५) र आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम अन्तर्गत नेपाली पाठ्यक्रममा समाविष्ट विषयवस्तु र विधालाई लिइएको छ। विषयप्रवेश, सैद्धान्तिक अवधारणा तथा पूर्वकार्यको समीक्षामा भाषा पाठ्यक्रममा अन्तर्निहित विषयवस्तु र विधागत विविधतासँग सम्बद्ध सैद्धान्तिक पुस्तक, लेख तथा शोधकार्य आदि द्वितीयक स्रोतको उपयोग गरिएको छ। लेखकद्वारा गरिएका दाबी पुष्टि गर्न पूर्ववर्ती अध्येतासँग संवाद गर्दै विभिन्न तर्क, प्रमाण र उदाहरण पेस गरिएको छ। प्राथमिक स्रोतका रूपमा रहेका निर्धारित नेपाली पाठ्यक्रमका छ ओटा स्तम्भहरू परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र, क्रम र विस्तृतीकरण, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कन

प्रक्रियामध्ये विषयवस्तुको क्षेत्र, क्रम र विस्तृतीकरण अन्तर्गतको विषयवस्तु र विधाको मात्र अध्ययन गर्नु यस लेखको सीमा रहेको छ । त्यस्तै आधारभूत तहअन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्म पर्ने भए पनि कक्षा १-३ मा एकीकृत पाठ्यक्रम लागु भएकाले यहाँ यी तहका पाठ्यक्रमको विश्लेषण गरिएको छैन ।

नतिजा र धलफल

आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७८ (कक्षा ४ र ५) अन्तर्गत कक्षा ४ को नेपाली विषयका लागि १५ ओटा तथा कक्षा ५ को नेपाली विषयका लागि पनि १५ ओटा पाठहरू निर्धारण गरिएको देखिन्छ । आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम (२०७७) अन्तर्गत कक्षा

६ को नेपाली विषयका लागि १६ ओटा, कक्षा ७ को नेपाली विषयका लागि १७ ओटा तथा कक्षा ८ को नेपाली विषयका लागि पनि १७ ओटा पाठहरू निर्धारण गरिएको देखिन्छ । कक्षाको स्तर वृद्धि भएसँगै पाठको सङ्ख्या वृद्धि गरिँदै लैजानु उपयुक्त र वैज्ञानिक मानिन्छ । यी पाठमा समावेश गरिएका विषयवस्तु तथा विधाहरूलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ ।

विषयवस्तुगत विविधता

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रम (कक्षा ४-८) मा समाविष्ट पाठ्यक्रम र तिनले ओगटेको विषयवस्तुको क्षेत्रलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ :

तालिका १

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत विविधता

कक्षा/पाठ क्रमसङ्ख्या	४	५	६	७	८
१	नीतिपरक	गीति/देशप्रेम	देशभक्ति/नीतिपरक	देशभक्ति/नीतिपरक	देशभक्ति/श्रम
२	लोक	सामाजिक	पौराणिक	लोक	ऐतिहासिक
३	शिक्षा	सञ्चार	कला संस्कृति	*	राष्ट्रिय
४	घरायसी	निवेदन	घरायसी चिठी	राष्ट्रिय	व्यावसायिक चिठी
५	खेलकुद	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	योग र स्वास्थ्य	निजात्मक
६	सामाजिक	ऐतिहासिक	सामाजिक	घरायसी चिठी	सामाजिक
७	राष्ट्रिय	कला/संस्कृति	*	सामाजिक	*
८	कृषि	सामाजिक	निजात्मक	निजात्मक	सामाजिक
९	पौराणिक	स्वास्थ्य	सामाजिक	सामाजिक	वाणिज्य
१०	गीति	बालमनोविज्ञान	बालमनोविज्ञान	*	*
११	ऐतिहासिक/ पौराणिक	वन/पर्यावरण	निवेदन	बालमनोविज्ञान	बालमनोविज्ञान
१२	सामाजिक	*	अन्तर्राष्ट्रिय	अन्तर्राष्ट्रिय	अन्तर्राष्ट्रिय
१३	*	*	प्रकृतिपरक	*	प्रकृतिपरक
१४	प्रकृतिपरक	प्रकृतिपरक	*	*	*
१५	बालमनोविज्ञान	सामाजिक	प्रकृति वर्णन	प्रकृतिपरक	*
१६	-	-	सामाजिक	सम्मान पत्र	सम्पादकलाई चिठी
१७	-	-	-	सामाजिक	सामाजिक

स्रोत : आधारभूत तह (कक्षा ४-८) का नेपाली पाठ्यक्रम

(* चिह्नले उक्त पाठको विषयवस्तु निर्धारण नभएको जनाउँछ।)

प्रस्तुत तालिका १ अनुसार कक्षा ४ मा निर्धारित १५ ओटा पाठमध्ये पाठ १३ को विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइँदैन। बाँकी १४ ओटा पाठहरूले नीतिपरक, लोक, शिक्षा, घरायसी, खेलकुद, सामाजिक, राष्ट्रिय, कृषि, पौराणिक, गीति, ऐतिहासिक/पौराणिक, सामाजिक, प्रकृतिपरक र बालमनोविज्ञान विषयवस्तु ओगटेका छन्। यी विषयवस्तुहरूमध्ये पाठ ९ को पौराणिक, पाठ ११ को ऐतिहासिक/पौराणिक र पाठ १५ को बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कक्षा ४ का विद्यार्थीका लागि कठिन हुने देखिन्छन् भने बाँकी पाठका विषयवस्तु उपयुक्त देखिन्छन्। पौराणिक विषयवस्तु पाठ ९ र ११ तथा सामाजिक विषयवस्तु पाठ ६ र १२ का लागि निर्धारण गरिएको छ। कक्षा ४ का लागि सामाजिक विषयवस्तु २ ओटा पाठका लागि निर्धारण गर्नु उपयुक्त नै देखिन्छ तर कठिन प्रकृतिको पौराणिक विषयवस्तु पनि २ ओटा पाठका लागि निर्धारण गर्नु उपयुक्त मान्न सकिँदैन। यसो गर्नाले पाठ्यक्रममा विषयवस्तुगत विविधता कम भएको पुष्टि हुन्छ।

कक्षा ५ मा निर्धारित १५ ओटा पाठमध्ये पाठ १२ र १३ को विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइँदैन। बाँकी १३ ओटा पाठहरूले गीति/देशप्रेम, सामाजिक, सञ्चार, निवेदन, राष्ट्रिय, ऐतिहासिक, संस्कृति, सामाजिक, स्वास्थ्य, बालमनोविज्ञान, वन/पर्यावरण, प्रकृतिपरक र सामाजिक विषयवस्तु ओगटेका छन्। यी विषयवस्तुमध्ये पाठ ६ को ऐतिहासिक र पाठ १० को बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कक्षा ५ का विद्यार्थीका लागि कठिन हुन सक्छन् भने बाँकी पाठका विषयवस्तु उपयुक्त देखिन्छन्। सामाजिक विषयवस्तु पाठ २, ८ र १५ का लागि निर्धारण गरिएको देखिन्छ। यसले गर्दा यो पाठ्यक्रम विषयवस्तुगत विविधताका दृष्टिले कमजोर देखिन्छ।

कक्षा ६ मा निर्धारित १६ ओटा पाठमध्ये पाठ ७ र १४ को विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइँदैन। बाँकी १४ ओटा पाठहरूले देशभक्ति/नीतिपरक, पौराणिक, कला संस्कृति, घरायसी चिठी, राष्ट्रिय, सामाजिक, निजात्मक, सामाजिक, बालमनोविज्ञान, निवेदन, अन्तर्राष्ट्रिय, प्रकृतिपरक, प्रकृति वर्णन र सामाजिक

विषयवस्तु ओगटेका छन्। यी विषयवस्तुहरूमध्ये पाठ २ को पौराणिक र पाठ १० को बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कक्षा ६ का विद्यार्थीका लागि कठिन हुने देखिन्छन् भने बाँकी पाठका विषयवस्तु उपयुक्त देखिन्छन्। सामाजिक विषयवस्तु पाठ ६, ९ र १६ तथा प्रकृतिपरक विषयवस्तु पाठ १३ र १५ का लागि निर्धारण गरिएको देखिन्छ। विषयवस्तुको पुनरावृत्तिले गर्दा यो पाठ्यक्रम विषयवस्तुगत विविधताका दृष्टिले कमजोर रहेको छ।

कक्षा ७ मा निर्धारित १७ ओटा पाठमध्ये पाठ ३, १०, १३ र १४ को विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइँदैन। बाँकी १३ ओटा पाठहरूले देशभक्ति/ नीतिपरक, लोक, राष्ट्रिय, योग र स्वास्थ्य, घरायसी चिठी, सामाजिक, निजात्मक, सामाजिक, बालमनोविज्ञान, अन्तर्राष्ट्रिय, प्रकृतिपरक, सम्मान पत्र र सामाजिक विषयवस्तु ओगटेका छन्। यी विषयवस्तुमध्ये पाठ १६ को सम्मान पत्र लेखन जस्तो जटिल विषयवस्तु कक्षा ७ का विद्यार्थीका लागि कठिन हुने देखिन्छ भने बाँकी पाठका विषयवस्तु उपयुक्त देखिन्छन्। सामाजिक विषयवस्तु पाठ ७, ९ र १७ का लागि निर्धारण गरिएको देखिन्छ। सामाजिक विषयवस्तुको पुनरावृत्ति नगरी अन्य विषयवस्तु समावेश गरिएको भए यो पाठ्यक्रम विषयवस्तुगत विविधताका दृष्टिले अभि सबल बन्ने देखिन्छ।

कक्षा ८ मा निर्धारित १७ ओटा पाठमध्ये पाठ ७, १०, १५ र १६ को विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइँदैन। बाँकी १३ ओटा पाठहरूले देशभक्ति/श्रम, ऐतिहासिक, राष्ट्रिय, व्यावसायिक चिठी, निजात्मक, सामाजिक, सामाजिक, वाणिज्य, बालमनोविज्ञान, अन्तर्राष्ट्रिय, प्रकृतिपरक, सम्पादकलाई चिठी र सामाजिक विषयवस्तु ओगटेका छन्। यी विषयवस्तुमध्ये पाठ १६ को सम्पादकलाई चिठी लेखनको विषयवस्तु कक्षा ८ का विद्यार्थीका लागि कठिन लाग्छ भने बाँकी पाठका विषयवस्तु उपयुक्त देखिन्छन्। सामाजिक विषयवस्तु पाठ ६, ८ र १७ का लागि निर्धारण गरिएको छ। सामाजिक विषयवस्तुको पुनरावृत्ति नगरी अन्य विषयवस्तु समावेश गरिएको भए यो पाठ्यक्रम विषयवस्तुगत विविधताका दृष्टिले अभि सबल बन्न सक्थ्यो।

निष्कर्षमा व्यावहारिक लेखन विधाका पाठका लागि विषयवस्तु निर्धारण नगरिनु, कतिपय विषयवस्तुहरू धेरै ओटा पाठका लागि निर्धारण गरिनु तथा कतिपय विषयवस्तुहरू निर्धारित तहका लागि कठिन हुनु आदि कारणले आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रम विषयवगत विविधताका दृष्टिले कमजोर देखिन्छन् । लामिछाने (२०५७), हुंगोल र दाहाल (२०६४) र अधिकारी (२०६५) ले भनेभै राजनीतिक, तालिका २

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रममा विधागत विविधता

क्रमासङ्ख्या	४	५	६	७	८
१	कविता	कविता	कविता	गीति कविता	गीति कविता
२	कथा	कथा	कथा	कथा	कथा
३	निबन्ध	निबन्ध	निबन्ध	संवाद	जीवनी
४	चिठी	व्यावहारिक लेखन	व्यावहारिक लेखन	जीवनी	व्यावहारिक लेखन
५	संवाद	जीवनी	जीवनी	प्रबन्ध	निबन्ध
६	कथा	कथा	कथा	व्यावहारिक लेखन	कथा
७	जीवनी	संवाद	वादविवाद	कथा	संवाद
८	निबन्ध	कविता	निबन्ध	निबन्ध	कविता
९	कथा	निबन्ध	कविता	कविता	प्रबन्ध
१०	कविता	कथा	कथा	दैनिकी	मनोवाद
११	निबन्ध	निबन्ध	व्यावहारिक लेखन	कथा	कथा
१२	कथा	संस्मरण	जीवनी	जीवनी	जीवनी
१३	नियात्रा	दैनिकी	कविता	वक्तृता	कविता
१४	कविता	कविता	संवाद	नियात्रा	दैनिकी
१५	कथा	कथा	प्रबन्ध	गद्य कविता	यात्रा वर्णन
१६	-	-	कथा	व्यावहारिक लेखन	व्यावहारिक लेखन
१७	-	-	-	कथा	कथा

स्रोत : आधारभूत तह (कक्षा ४-८) का नेपाली पाठ्यक्रम

तालिका २ अनुसार कक्षा ४ को नेपाली पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका १५ ओटा पाठहरू कविता, कथा, निबन्ध, चिठी, संवाद, जीवनी र नियात्रा गरी ७ ओटा विधामा आधारित भएका देखिन्छन् । यीमध्ये कविता ३ ओटा, कथा ५ ओटा, निबन्ध ३ ओटा तथा चिठी, संवाद, जीवनी र नियात्रा १/१ ओटा रहेका

आर्थिक, धार्मिक, भौगोलिक, व्यावसायिक क्षेत्रका विषयवस्तुलाई यी पाठ्यक्रमले समेट्न सकेको पाइँदैन।

विधागत विविधता

आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रम (कक्षा ४-८) मा समाविष्ट पाठ्यक्रम र तिनले ओगटेका विधालाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ :

छन् । यस पाठ्यक्रममा कथा, कविता र निबन्ध विधालाई बढी महत्त्व तथा चिठी, संवाद, जीवनी र नियात्रा विधालाई कम महत्त्व दिइएको देखिन्छ । कक्षा ४ का लागि नियात्रा विधाको चयन त्यति उपयुक्त देखिँदैन ।

कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका १५ ओटा पाठहरू कविता, कथा, निबन्ध, व्यावहारिक लेखन, जीवनी, संवाद, संस्मरण र दैनिकी गरी ७ ओटा विधामा आधारित भएका देखिन्छन् । यीमध्ये कविता ३ ओटा, कथा ४ ओटा, निबन्ध ३ ओटा तथा व्यावहारिक लेखन, जीवनी, संवाद, संस्मरण र दैनिकी १/१ ओटा रहेका छन् । यस पाठ्यक्रममा पनि कथा, कविता र निबन्ध आदि साहित्यिक विधालाई उच्च महत्त्व दिइएको देखिन्छ भने व्यावहारिक लेखन, जीवनी, संवाद, संस्मरण र दैनिकी विधाहरू कम महत्त्वमा परेका छन् । यी विधामध्ये कक्षा ५ का विद्यार्थीको उमेर, स्तर, रुचि र आवश्यकताका आधारमा संस्मरण र दैनिकी विधा कठिन प्रकृतिका हुन सक्छन् ।

कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका १६ ओटा पाठहरू कविता, कथा, निबन्ध, व्यावहारिक लेखन, जीवनी, वादविवाद, संवाद र प्रबन्ध गरी ८ ओटा विधामा आधारित भएका देखिन्छन् । यसमध्ये कविता ३ ओटा, कथा ४ ओटा, निबन्ध २ ओटा, व्यावहारिक लेखन २ ओटा, जीवनी २ ओटा तथा वादविवाद, संवाद र प्रबन्ध १/१ ओटा रहेका छन् । यस पाठ्यक्रममा कथा, कविता, निबन्ध, व्यावहारिक लेखन र जीवनी विधालाई उच्च महत्त्व दिइएको देखिन्छ भने वादविवाद, संवाद र प्रबन्ध विधाहरू कम महत्त्वमा परेका छन् । यी विधाहरू कक्षा ६ का विद्यार्थीको उमेर, स्तर, रुचि र आवश्यकता अनुरूपका नै देखिन्छन् । कक्षा ४ र ५ का पाठ्यक्रमका तुलनामा कक्षा ६ को पाठ्यक्रममा विधागत विविधता बढाउँदै लिएको देखिन्छ ।

कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका १७ ओटा पाठहरू कविता, कथा, संवाद, जीवनी, प्रबन्ध, व्यावहारिक लेखन, निबन्ध, दैनिकी, वक्तृता र नियन्त्रण गरी १० ओटा विधामा आधारित भएका देखिन्छन् । यीमध्ये कविता ३ ओटा, कथा ४ ओटा, व्यावहारिक लेखन २ ओटा, जीवनी २ ओटा तथा संवाद, प्रबन्ध, निबन्ध, दैनिकी, वक्तृता र नियन्त्रण १/१ ओटा रहेका छन् । यस पाठ्यक्रममा कथा, कविता, व्यावहारिक लेखन र जीवनी विधालाई उच्च महत्त्व दिइएको देखिन्छ भने संवाद, प्रबन्ध, निबन्ध, दैनिकी, वक्तृता र नियन्त्रण विधाहरू कम महत्त्वमा परेका छन् ।

कक्षा ७ मा कविता विधाअन्तर्गत गीति र गद्य कविता अलगगै तथा निबन्ध र प्रबन्ध पनि छुट्ट्याएर अलग अलग समावेश गर्नुले विधागत विविधताको उच्चतम प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यी विधाहरू कक्षा ७ का विद्यार्थीको उमेर, स्तर, रुचि र आवश्यकता अनुरूपका देखिन्छन् । यसरी कक्षा ४, ५ र ६ का पाठ्यक्रमका तुलनामा कक्षा ७ को पाठ्यक्रममा विधागत विविधता बढाउँदै लिएको छ ।

कक्षा ८ को नेपाली पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका १७ ओटा पाठहरू कविता, कथा, जीवनी, व्यावहारिक लेखन, निबन्ध, संवाद, प्रबन्ध, मनोवाद, दैनिकी र यात्रा वर्णन गरी १० ओटा विधामा आधारित भएका देखिन्छन् । यीमध्ये कविता ३ ओटा, कथा ४ ओटा, जीवनी २ ओटा, व्यावहारिक लेखन २ ओटा तथा निबन्ध, संवाद, प्रबन्ध, मनोवाद, दैनिकी र यात्रा वर्णन १/१ ओटा रहेका छन् । यस पाठ्यक्रममा कथा, कविता, व्यावहारिक लेखन र जीवनी विधालाई उच्च महत्त्व दिइएको देखिन्छ भने निबन्ध, संवाद, प्रबन्ध, मनोवाद, दैनिकी र यात्रा वर्णन विधाहरू कम महत्त्वमा परेका छन् । कक्षा ८ मा कविता विधाअन्तर्गत पनि गीति कविता अलगगै तथा निबन्ध र प्रबन्ध पनि छुट्ट्याएर अलग अलग समावेश गर्नुले विधागत विविधताको उच्चतम प्रयोग गरिएको भन्न सकिन्छ । यी विधाहरू कक्षा ८ का विद्यार्थीको उमेर, स्तर, रुचि र आवश्यकता अनुरूपका नै देखिन्छन् । यसरी कक्षा ४, ५, ६ र ७ का पाठ्यक्रमका तुलनामा कक्षा ८ को पाठ्यक्रममा विधागत विविधता बढाउँदै लिएको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा कक्षा ४ का लागि नियन्त्रण र कक्षा ५ का लागि संस्मरण जस्ता कठिन विधा निर्धारण गरिनु, कथा र कविता विधाको बाहुल्य हुनु, व्यावहारिक लेखन तथा साहित्येतर विधाका पाठहरू कम समेटिनु आदि आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रमका विधा चयनगत समस्या देखिन्छन् । अर्कातिर कक्षा अनुसार विधागत विविधता बढाउँदै लैजाँनु, कविता विधालाई पनि गीति र गद्य गरेर समावेश गरिनु तथा निबन्ध विधालाई पनि प्रबन्ध र निबन्ध अलग अलग गरेर समावेश गरिनु आदि यस तहका पाठ्यक्रमका विधागत सबलता हुन् ।

निष्कर्ष

भाषा शिक्षणका लागि तयार पारिएको आधार सामग्री नै भाषा पाठ्यक्रम हो । आधारभूत तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका विभिन्न अङ्गमध्ये विषयवस्तुको क्षेत्र, क्रम र विस्तृतीकरणअन्तर्गतको विषयवस्तु र विधाको मात्र अध्ययन यहाँ अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनबाट यस तहमा नीतिपरक, लोक, शिक्षा, घरायसी, खेलकुद, सामाजिक, राष्ट्रिय, कृषि, पौराणिक, गीति, ऐतिहासिक/पौराणिक, प्रकृतिपरक, बालमनोविज्ञान, देशप्रेम, सञ्चार, निवेदन, कला/संस्कृति, स्वास्थ्य, वन/पर्यावरण, कला संस्कृति, निजात्मक, अन्तर्राष्ट्रिय, योग, सम्मान पत्र, श्रम, व्यावसायिक चिठी, वाणिज्य र सम्पादकलाई चिठी आदि विविध विषयवस्तु निर्धारण गरिएको पाइन्छ । व्यावहारिक लेखन विधाका पाठका लागि विषयवस्तु निर्धारण नगरिनु, कतिपय विषयवस्तुहरू धेरै ओटा पाठका लागि निर्धारण गरिनु तथा कतिपय विषयवस्तुहरू निर्धारित तहका लागि कठिन हुनु आदि विषयवस्तुगत विविधताका दृष्टिले यस तहका पाठ्यक्रममा देखिएका कमजोरी हुन् । त्यस्तै यस तहका पाठ्यक्रममा कविता, कथा, निबन्ध, चिठी, संवाद, जीवनी, नियात्रा, व्यावहारिक लेखन, संस्मरण, दैनिकी, वादविवाद, प्रबन्ध, वक्तृता, मनोवाद र यात्रा वर्णन आदि विधाहरू निर्धारण गरिएका छन् । तल्ला कक्षाका लागि नियात्रा, संस्मरण र मनोवाद जस्ता कठिन विधा निर्धारण गरिनु, कथा र कविता विधाको बाहुल्य हुनु, व्यावहारिक लेखन तथा साहित्येतर विधाका पाठहरू कम समेटिनु आदि समस्या विधा चयनमा रहेका छन् । अध्ययनबाट देखिएका समस्या र कमजोरीलाई सम्बोधन गर्न सके आधारभूत तहका नेपाली पाठ्यक्रम विषयवस्तु र विधागत विविधताका दृष्टिले उपयुक्त र प्रभावकारी हुने देखिन्छन् ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६३), *भाषा शिक्षण केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति* (चौथो संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा, केदारप्रसाद (२०६५), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण* (पाँचौं संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- एटम, नेत्र (२०७४), *सङ्क्षिप्त साहित्यिक शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- खनिया, बुद्धराज, अधिकारी, रामकुमार र दहाल, विप्रहरि (२०६८), *नेपाली भाषा शिक्षण* (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशक तथा वितरक प्रा.लि. ।
- ढकाल, शान्ति प्रसाद र खतिवडा, तीर्थराज (२०७३), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- ढकाल, शान्ति प्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- ढकाल, शान्ति प्रसाद (२०७४/०७५), *नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- ढकाल, शान्ति प्रसाद र खतिवडा, तीर्थराज (मि.न.), *भाषिक विधा शिक्षण*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- ढुंगेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६४), *भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रिवि (२०६६), *अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७७), *आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८)*, पाठ्यक्रम, भक्तपुर : स्वयम् ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७८), *आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ४ र ५)*, भक्तपुर : स्वयम् ।
- पौडेल, माधव प्रसाद (२०६७), *भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्य सामग्री तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- पौडेल, सुरज (सन् २०२२), कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम (२०७१) को विश्लेषण, *अवधारणा*, भोलुम ७, सेप्टेम्बर २०२२, DOI: <https://doi.org/10.3126/awadharana.v7i1.49375>.
- भट्टराई, सीतादेवी (२०७०), *कक्षा ११ को अनिवार्य नेपाली विषयको पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधाहरूको छनोट तथा स्तरण अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिवि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय, जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०५७), *नेपाली भाषाशिक्षण परिचय* (तेस्रो संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, केदार प्रसाद र पौडेल, माधव प्रसाद (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।